

Kumran u Novom zavjetu

Pero VIDOVIĆ

Sažetak

Upitno je postoji li imalo teksta Novog zavjeta među spisima koji su otkriveni prije 50 godina u 11 spilja uz nekadašnje esensko boravište u Kumranu. No i u eventualnoj potpunoj odsutnosti novozavjetnog teksta iz nalazišta pored Mrtvog mora proučavatelj Novog zavjeta ne može zaobilaziti Kumran. Ne samo da je židovstvo, iz kojeg je izniknuo Novi zavjet (i kršćanstvo), obasjano sasvim izbliza kumranskim otkrićem, nego istodobno puno kumranskih zraka dotiče i sam Novi zavjet.

Uvod

Godina 1996. i sljedeća godina za biblijsku su znanost na neki način jubilarne. Otkrića svitaka u Kumranu započela su godine 1947. i trajala su sve do 1956. Od otkrića posljednje kumranske spilje s rukopisima navršilo se, dakle, 1996. ravno 40 godina, a 1997. bit će pola stoljeća od početka otkrića spisa koji su zbog rimske vojne najezde sakriveni u spilje kraj Mrtvog mora prije skoro dvije tisuće godina. To je najznačajnije otkriće za biblijsku znanost koje se ikad dogodilo i jedno od najvažnijih otkrića starih rukopisa uopće. U ovom ćemo osvrtu¹ usmjeriti svoje zanimanje ponajprije na činjenicu samog otkrića da bismo se odmah zatim pokušali orijentirati o identitetu zajednice koja sebe naziva između ostalog i »Božjom zajednicom« (1QS 1,12; 2,22), a koja stoji iza tih rukopisa. Neospor-

1 Uz obilnu literaturu u svijetu u vezi s Kumranom nije ni u nas kumransko otkriće ostalo bez odjeka, npr. Bagarić, I., *Kumranski rukopisi i Novi zavjet*, Tomislavgrad² 1996.; Weber, E., *Kršćanstvo prije Krista*, Zagreb 1972. (recenzija djela, Škrinjar, A., *OŽ* 28 (1973) 88–103.); Isti: *Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvog mora*, Beograd 1982.; Tomić, C., »Kumranska zajednica i kršćanstvo« *BS* 43 (1973) 398–431.; Od svjetskih prijevoda (ponekad s faksimilom i transliteracijom izvornog teksta, često s bilješkama i komentarima) kumranskih tekstova istaknuo bih sljedeće: Broshi, M. et al., *Discoveries in the Judean Desert*, Oxford, u niz tomova od kojih je br. XIV iz 1995., donosi opis fizičkog stanja svakog dokumenta, njegove paleografske karakteristike, transliteraciju na izvorniku, filološke opaske, prijevod i komentar teksta; Vermes, G., *The Dead Sea Scrolls in English*, London⁴ 1995.; Lohse, E., *Die Texte aus Qumran. Hebräisch und Deutsch. Mit masoretischer Punktuation, Übersetzung, Einführung und Anmerkungen...*, München 1964.; Maier, J. & Schubert, K., *Die Qumran-Essener. Texte der Schriftrollen und Lebensbild der Gemeinde*, München — Basel³ 1992.; Maier, J., *Die Qumran-Essener. Die Texte vom Toten Meer*, München — Basel, Band I. & II. 1995., Band III. 1996.; Grupa autora, *La Bible. Écrit intertestamentaires*, Paris 1987.

na je činjenica da su novozavjetne osobe Ivan Krstitelj, Isus, Jakov..., te prva kršćanska zajednica suvremenici s kumranskom zajednicom. Stoga nas u najvećem dijelu ovog rada zanima ne samo spominju li se neka imena novozavjetnih ličnosti u kumranskim tekstovima i ima li koji novozavjetni tekst među njima, nego ćemo nastojati ukazati i na oblike mogućih srodnosti između tekstova kumranske i kršćanske zajednice. Imat ćemo u vidu, pozadinski ili izričito, u čemu se čitanje Novog zavjeta mijenja nazočnošću tolikih tekstova iz istog prostornog i kulturno-religijskog svijeta i takve vremenske podudarnosti.

1. Otkriće u Kumranu prije 50 godina

Poput orijentalne priče o otkriću davno skrivenog blaga doima se događaj o pronalasku kumranskih spisa u spiljama pored Mrtvog mora. Beduinski pastir Muhammad edh-Dhib tjerao je jednog dana 1947. svoje stado da ga napoji na izvoru En Feška. Jedna se ovca ili koza bila izdvojila. Dok je mladić išao po nju zaigrano je pogodio kamenom jednu udubinu u stijeni. Neobičan se zvuk čuo iznutra. Tek se sutradan usudio uspeti s još jednim drugom uz nepristupačnu stijenu i ući u spilju. Pred njima su bili zemljani ćupovi s velikim svicima koji su bili brižno omotani u platno. Time je započela takmičarska utrka između beduina i arheologa² u potrazi za svicima koja je trajala do 1956. U istoj spilji, koja je prozaično imenovana brojem 1, otkriveno je više od 70 svitaka nejednake uščuvanosti.

Rukopisi su otkriveni u još 10 kumranskih spilja. U spilji broj 2, zatim u svim spiljama od broja 5 do 11 ima tragova ljudskog boravljenja. Svici nađeni u njima mogli su pripadati osobnoj biblioteci onih koji su tu boravili. U spilji broj 1 naprotiv nema tragova ljudskog boravka, svici omotani u platno ovdje su bili spremljeni u ćupovima pa se može pretpostaviti da je spilja služila za pohranu svitaka. Svici u spilji broj 4, od oko 15.000 rukopisnih komadića, izgleda da su spremljeni u brzini i vjerojatno s namdom da se ubrzo vrate njihovi vlasnici po njih. Trajalo je to veoma dugo. Spisi su tu čekali od 68. godine³ sve do 1952. Posljednja otkrivena spilja⁴

2 S arheološkog gledišta smatra se standardnim djelom za Kumran i En Fešku revidirano izdanje Vaux de R., *Archeology and the Dead Sea Scrolls*, London 1973.

3 Godinu dana prije nego je postao car rimskog imperija, 68. posl. Kr., vojskovođa Vespazijan podređuje rimskoj vlasti palestinski prostor od Samarije na sjeveru, zatim istočno preko Jerihona uz Mrtvo more sve do Hebrona i Negeva na jugu. Tada je zbrisana i kumranska naseobina.

4 Pregledan popis kumranskih manuskripata koji je raspoređen prema spiljama u kojima su pronađeni, na biblijske i nebiblijske, s načinima citiranja i podacima o »editio princeps« dokumenata nalazi se u dodatku hvaljanog prijevoda Martínez, F.G., *The Dead Sea Scrolls Translated. The Qumran Texts in English*, Leiden — New York — Cologne 1994., str. 467–513. Osim u Kumranu pronađeni su spisi u mjestima Wādi Daliyeh, Masada, Murabba^cat, Nahal Hever, Wādi Seiyāl, Nahal Mishmar, Khirbet

s rukopisima označena je brojem 11, a pronašli su je beduini 1956. Najveći dio svitaka se danas nalazi u Jeruzalemu, u trezorima Rockefellerova muzeja i u Svetištu knjige, koje je dio Izraelskog muzeja.

U svih jedanaest spilja pronađeno je više od 800 rukopisa različite ušćuvanosti u oko 40.000 fragmenata veoma različitog opsega. Pred papirolozima se pojavio ogroman posao čišćenja i razlistavanje rukopisnih komadića, razvrstavanje prema jeziku, materijalu na kojem su napisani, boji tinte, rukopisu, obliku slova; fotografiranje cjelina složenih od komadića... i dugotrajna priprema za publiciranje samih tekstova. Kako još do 1991. nisu bili svi kumranski tekstovi objelodanjeni, proširena je komisija za obradu i objelodanjenje tih tekstova. Takvo je kašnjenje bilo povod raznim maštovitim spekulacijama o kompromitantnosti pojedinih tekstova, bilo za postojeće židovstvo bilo za kršćanstvo, i pojavi senzacionalističkih napisa.

Kumranski su spisi najvećim dijelom napisani na hebrejskom jeziku. To su tekstovi biblijskih knjiga, zatim tekstovi tzv. apokrifne (ili pseudoepigrafe) literature koji su do kumranskog otkrića bili dostupni jedino u prijevodima na grčkom, etiopskom i latinskom jeziku, i konačno do tada sasvim nepoznati, tipično kumranski tekstovi. Drugi jezik spisa po zastupljenosti je aramejski na kojem su najvažniji biblijski tekstovi Danijela i Tobije, zatim targumski tekstovi od kojih se za neke prijašnje uopće nije znalo, a najvažniji je *Genesis Apocryphon* (1Q20). U spiljama 4 i 7 pronađeno je nešto tekstova Starog zavjeta na grčkom. Spilja 7 je spilja iznenađenja jer su svi u njoj pronađeni tekstovi na grčkom jeziku. Ona je još i spilja polemike budući da su neki eksperti nastojali prepoznati u pojedinim njezinim grčkim tekstovima dijelove Novoga zavjeta.

Biblijski spisi s oko 220 rukopisa zauzimaju više od četvrtinu svih otkrivenih rukopisa u Kumranu. Najsačuvaniji je svitak Knjige proroka Izaije. Ispisan je na koži u 54 stupca, a nastao je između 202. i 107. godine pr. Kr. Sadrži svih 66 poglavlja⁵ Knjige proroka Izaije sa samo nekoliko oštećenih riječi pri dnu nekih stupaca. Velik dio tekstova iz Kumrana spada u tzv. intertestamentarnu literaturu.⁶ Ostali su spisi usredotočeni na samu zajednicu.

Mird, koji su manje značajni od kumranskih i često su kasnijeg datuma. Zajedno s kumranskim spisima obuhvaćaju se pojmom »Spisi s Mrtvog mora« ili »Spisi iz Judejske pustinje«. Neke tekstove koji su nađeni u Masadi izgleda da su napisali isti pisari kao i one u Kumranu. Tu je pronađen i fragmentarni primjerak *Sirahove knjige* na hebrejskom. Uz tekstove na hebrejskom i aramejskom u Masadi su nađeni fragmenti na grčkom i latinskom.

5 Izajjin svitak iz Kumrana (1QIs^a) dug je 7,34 m, površina mu je 19.230 cm².

6 Fitzmyer, J.A., (*Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls*, New York 1992., str. 13) predlaže za takvu židovsku literaturu koja je srodna s biblijskom, prema njegovu mišljenju, prikladniji naziv *parabiblijska židovska literatura*, umjesto u uporabi još neusklađenih termina *apokrifi* i *pseudoepigrafi*.

2. Identitet i podrijetlo kumranske zajednice

2.1. Zajednica u svojim spisima

Veoma kratko naznačujem nekoliko kumranskih svitaka iz čijeg se sadržaja stječe neposredan uvid u samorazumijevanje zajednice u kojoj su ti tekstovi nastali.

Pravilo zajednice (1QS), na hebrejskom jeziku, s »Naukom o dva duha« sadrži »najpotpuniju i najjasniju informaciju«⁷ o tome kako je kumranska zajednica shvaćala samu sebe. Uz primjerak koji je nađen u spilji broj 1 otkriveno ih je još 11 u fragmentima u spilji broj 4. Prvi izdavač *Pravila* u izvornom tekstu i transkripciji M. Burrows⁸ dao mu je ime »Priručnik steg«. *Pravilo zajednice* ima dva dodatka: *Dodatno pravilo* (1QSa) donosi na dva stupca posebna uputstva koja se odnose na mesijansko vrijeme. Tada će se u nazočnosti dvaju mesija (velikosvećenčkog ili aronskog mesije i izraelskog mesije) okupiti čitava zajednica vjernih, uključujući žene i djecu. *Knjiga blagoslova* (1QSB) donosi popis blagoslova, pripremljenih za Velikog svećenika, za ostale svećenike i napokon za budućeg Kneza zajednice, tj. za Mesiju kralja.

Komentar knjige proroka Habakuka (1QP^H), na hebrejskom jeziku, pešer je pronađen u spilji broj 1, a dug je 1,41 m. Svaki redak prva dva poglavlja tog svetopisamskog spisa interpretiran je na pešerski način, tj. posebnom vrstom kumranskog *midraša* koji u teološkom horizontu zajednice povezuje biblijski tekst s aktualnom poviješću videći u aktualnim zbivanjima ispunjenje onoga što je u biblijskom tekstu naznačeno. Svetopisamskim tekstom promatraju se događaji u vezi sa zajednicom, posebno postupci »Opakog svećenika« protiv »Učitelja pravde«.

Damašćanski spis ili *Spis Novog saveza u zemlji Damask* (CD), na hebrejskom jeziku, govori o zajednici koja je prognana iz Judeje i koja je stoga potražila utočište u »zemlji Damask« gdje se organizirala u »grupe« s »nadglednikom«... Spis ima dva dijela: egzortacije i propisi. *Egzortacije* propovjedničkim stilom potiču na žar i ohrabruju članove u izgnanstvu. *Propisi* su esenska interpretacija mojsijevskih propisa. Propisuje način primanja novih članova, obrede čišćenja, svetkovanje šabata, organizaciju zajednice... Taj je spis najvećim dijelom bio poznat i prije kumranskih otkrića. Godine 1896. pronađena su dva njegova rukopisa u kairskoj genizi (rukopisi iz 10. i 11. st.). Nije se, međutim, do kumranskog otkrića znalo za njegovo podrijetlo.

7 Licht, J., »An Analysis of the Treatise on the two Spirits in DSD«, u: *Scripta Hierosolymitana*, vol. IV, Jerusalem 1958., str. 100.

8 Burrows, M. (ed. with Trever, J.C. and Brownlee, W.H.), *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*, Volume II — Fascicule 2: Plates and Transcription of the *Manual of Discipline*, New Haven 1951.

Hramski spis (11Q19), na hebrejskom jeziku, je esenska »druga Tora« koja ne zamjenjuje nego (prema Y. Yadinu) kompletira Toru... Nađen u spilji broj 11, s 8,75 m duži je od svitka Izaije, ima 66 stupaca. Nastao je između godine 97. pr. Kr. i samog početka kršćanske ere. Fragmentarni primjerak postoji iz 135. pr. Kr. To je možda »zapečaćena knjiga Zakona« koja je »skrivena« do Sadokova dolaska (CD 5,2–5). Propisi koji se nalaze u Tori ovdje su izoštrjeni i postroženi. Umjesto Mojsija kao Božjeg posrednika propise izgovara izravno sam Bog u prvom licu.

Svitak himana (1QH), na hebrejskom jeziku, je molitvena knjiga zajednice, lirička zbirka himana koja se inspirira na *Psalmima*, *Jeremiji*, *Tužaljka* i *Jobu*. »Biser je mistične kumranske literature« i nosi »oznaku osobnosti i naučavanja Učitelja pravde« (A. Dupont–Sommer).

Pravilo rata (1QM), na hebrejskom jeziku, ratničko je djelo o konačnom budućem boju između »sinova svjetla« (na čijoj je strani Bog i njegovi anđeli) i »sinova tmine« (na čijoj je strani Belijal i zli anđeli). Svaki član zajednice je bojovnik. Bit će uništene sve sile tame, zasjat će svjetlo i pravda. Djelo daje istodobno dojam simboličnosti i konkretnosti. Konkretni neprijatelji su *kittim*, tj. Rimljani. Mržnja prema njima je stvarna, sakralna, fanatična. Čitajući ove tekstove lakše je predstaviti pojavu zelota, židovsku pobunu 66–70. god. (kada je nestala i kumranska zajednica, a nekoliko godina kasnije i Hram) i ustanak pod vodstvom Bara Kohbe 132–135.

Bakreni svitak (3Q15), na hebrejskom jeziku, zagonetna je metalna ploča — »svitak« dužine 2,42 m, s 12 stupaca teksta, s popisom 64 mjesta gdje bi bilo zakopano silno blago od 100 (?) tona srebra, zlata i dragocjenosti. J.M. Allegro⁹ je 1960. objavio neslužbeni prijevod »svitka« s komentarom i organizirao iskapanja na mjestima koja je bilo lakše identificirati. Ništa nije pronašao. Zasad je nejasno je li riječ samo o simbolici ili o stvarnim bogatim skrivalištima.

Neizbježno pitanje, koje je zapravo vezano uz identitet kumranske zajednice, jest pitanje podrijetla te zajednice ili više zajednica koje su, same nastavši, ostavile u prvom redu za biblijsku znanost dragocjene spise.

2.2. *Oni dođoše iz nevolje velike (Otk 7,14)*

Značajka je biblijskog naroda da je svoje teške trenutke uspijevaao ne samo prebroditi, nego je iz njih uvijek izlazio s novom kvalitetom postojanja. Najznačajniji njegovi formirajući događaji, međaši u izraelskoj povijesti, iz kojih je narod uspijevaao izrasti »iz nevolje velike« (Otk 7,14) jesu egzodus s Mojsijem (13. st. pr. Kr.) i egzil (6. st. pr. Kr.) s Jermijom, Ezekijelom, Deuteroizaijom. Najteže razdoblje koje je Izrael prošao iz-

9 Allegro, J.M., *The Treasure of the Copper Scroll*, London 1960.

među egzila i rušenja Hrama (70. godine) vrijeme je nastojanja da se helenizira taj narod. Iz mučnih događanja toga vremena niknuo je uz druga religijska strujanja i esenski pokret kojemu je prema rezultatima proučavanja najeminentnijih suvremenih eksperata¹⁰ pripadala i kumranska zajednica. Zato i u ovom tekstu rabimo često takoreći sinonimski izraze *eseni* i *kumranci*, pa i *Kumran*. Bit će lakše razumjeti narav esenske zajednice i njihovo djelo ako se na trenutak zaustavimo na okolnostima iz kojih je isključila. Od biblijskih knjiga o tom razdoblju svjedoče Danijelova knjiga apokaliptičkim stilom i Knjige o Makabejcima koje često govore izenađujuće konkretno kako o samim događajima tako i o njihovim uzrocima. Politički i religijski konci su se vukli i ispreplitali na pozornici zbivanja. Nakon smrti Aleksandra Velikog, u otimačini za njegovo carstvo, Judeja je do 200. godine pr. Kr. bila pod Ptolomejevićima kada pada pod vlast Seleukovića koji nastoje imati u Jeruzalemu takvog Velikog svećenika kakav njima odgovara. Stoga Antioh IV. Epifan (175–164. pr. Kr.) ruši Velikog svećenika Oniju III., koji je protiv židovstvu oprečnih reformi, i postavlja na to mjesto Onijina brata Jasona (helenizirani oblik hebrejskog imena *Ješuah*). Jeruzalem brzo postaje praktički helenistički grad. Jason, »čim se dočepao vlasti, prevede svoje sunarodnjake grčkom načinu života... rušio je zakonite građanske ustanove i uvodio nove protuzakonite običaje... dao je... sagraditi borilište, a *sam* je najbolje efebe vodio pod petazom. Zbog *pokvarenosti bezbožnog* Jasona, koji nije bio *nikakav svećenik*, helenizam je tako ojačao... da svećenici više... nisu pokazivali *nikakve revnosti*, nego su se, *prezirući Hram i zanemarujući žrtve*, na poziv zvečke žurili na Zakonom nedopuštene priredbe u kazalištu« (2 Mak 4,10–14 *passim*).

Menelaj, koji 172. godine kupuje svoj velikosvećenički položaj, ide veliki korak dalje od svoga prethodnika. Ubija legalnog velikosvećeničkog nasljednika (usp. 2 Mak 4,34; Dn 9,25–26), dopušta Antiohu koji je u financijskim neprilikama da opljačka Hram što mu on uzvraća čvrstom podrškom (usp. 1 Mak 1,21–23). Pod smrtnu kaznu zabranjeni su 168. obredi koji slijede propise Tore, obrezanje dječaka, obdržavanje šabata, »niti se uopće itko smio priznavati Židovom« (2 Mak 2,6). Godinu dana poslije uvodi se umjesto svećeničkog sunčevog kalendara pogansko–babilonski mjesečev kalendar, na jeruzalemskom hramskom žrtveniku posta-

10 Većina kumranista, među njima E.L. Sukenik, A. Dupont–Sommer, Y. Yadin, G. Vermes, J.A. Fitzmyer, J.T. Milik, F.M. Cross drže da su kumranci pripadali esenskom pokretu. Određene rezerve prema takvom stavu imaju G.R. Driver, C. Roth, M.H. Gottstein, R.H. Eisenman.

Plinije Stariji (Nat. Hist. 5.17.4 § 73), koji je umro za erupcije Vezuva (79.), smješta esene u Judejsku pustinju, na zapadnu obalu Mrtvog mora, južno od Jerihona i sjeverno od En Gedia. Jedina takva nastamba u Plinijevo vrijeme bio je Kumran. To je prvi povod da je R. de Vaux prepoznao u kumranskoj zajednici esene.

vljen je Zeusov kip, »Grozota pustoši« (1 Mak 1,54), a u ostalim gradovima podižu se poganski žrtvenici. U takvim okolnostima tisuće vjernih Tori napušta zemlju, ogorčeno se povlače u brda, pustinju, u poganske krajeve gdje nastoje živjeti prema Zakonu. Otporu se pridružuju stotine i tisuće dobrovoljaca. U napadu Epifanovih snaga jedne ih subote pada velik broj budući da nisu pružili otpor da ne bi prekršili subotu. Nakon toga krvavog događaja odlučuju se boriti i na sam šabatnji dan. »Pridružila im se i zajednica Hasidejaca, poizbor junaka u Izraelu, sve ljudi odanih Zakonu« (1 Mak 2,42). Godine 164. pr. Kr. uspijeva im zauzeti Jeruzalem, ukidaju Zeusov kult, vraćaju židovske obrede. S promjenama se nije ipak moglo ići do temelja, sam Menelaj ostaje i dalje Veliki svećenik. Epifanov nasljednik Antioh V. Eupator (164–162) ipak je prisiljen dati Židovima obrednu slobodu.

Nakon Menelajeve smrti 162. Seleukovići postavljaju za Velikog svećenika »bezbožnika Alkima« (1 Mak 7,9). *Hasidejci*, koji su živjeli istočno od rijeke Jordana, pošalju mu svoju delgaciju s prijedlogom o reorganiziranju jeruzalemskog kulta prema židovskoj tradiciji. Alkim ih sve daje pogubiti čime se zaoštava već postojeća distanca prema Hramu u krugovima odbjeglih skupina.

Nakon Alkimove smrti 159., prema Josipu Flaviju (*Antiq.* 20,237) sedam godina nije bilo u Jeruzalemu Velikog svećenika. Što se događalo tijekom tih sedam godina? Tko je obavljao velikosvećeničke obveze kao, primjerice, obred pomirenja koji se jednom na godinu morao nad Izraelcima obaviti (usp. Lev 16,34)? Jonatan Makabejac je bio u to vrijeme aktivan. Godine 157. sklapa mir sa Seleukovićima. Nije mogao, međutim, odmah u Jeruzalem nego je imao sjedište 12 km sjeverno. Koristeći borbu za prijestolje među samim Seleukovićima, malo poslije zauzima Jeruzalem. Budući da je stao svojevremeno na stranu Aleksandra Balasa,¹¹ taj ga onda postavlja Velikim svećenikom. Na taj se način Jonatan dokopao sveukupne, političke i religijske, vlasti. Okolnosti postaju složene zbog činjenice što Jonatan, da bi preuzeo velikosvećeničke ovlasti, nasilno 152. godine ustvari preotima velikosvećenički položaj. Kome? Onome koga će eseni zvati »Učitelj pravde«. U esenskim spisima Učitelj pravde nosi velikosvećeničke naslove »jedini učitelj«, »tumač Tore«, apsolutizirani oblik naslova »svećenik«, naslov »jedini koji s pravom sukladno Tori poučava«. Te naslove može nositi samo zato jer je bio Veliki svećenik. Pred Jonatanom mora bježati¹² (usp. CD 7,18–20) i sklanja se kod »Novog saveza u

11 Aleksandru Balasu koji se ženi s Kleopatrom Teom, Jonatan će pokazati prijateljsku privrženost i zahvalnost svojim dolaskom na njegovu svadbu u Ptolomaidi 150/149.

12 Slično kao Učitelju pravde u povijesti se dogodilo i nekim drugim velikim svećenicima. Godine 175. morao je bježati u Siriju Onija III. Oniju IV. je Menelaj protjerao 170. On u Egiptu u Leontopolisu gradi »židovski hram« koji prema J. Flaviju postoji sve do 73. godine posl. Kr.

zemlji Damask«. Velikosvećenička služba je doživotna. Učitelj pravde je vjerovao u skori Božji zahvat u prilog svoga naroda čime bi i on kao jedini legitimni Veliki svećenik mogao obavljati svoju službu. Imao je uza se sve više izbjegličkih skupinu među kojima i brojne sadokitske svećenike. S pristalicama se odlučuje vratiti u domovinu (usp. 4QpPs^a 1–10, IV, 23–24). Od Jonatana traži da napusti velikosvećenički položaj i ograniči se na politički dio vlasti (usp. 4Q MMT). Jonatan ga se, međutim, nastoji riješiti na najsigurniji način tako što ga nastoji ubiti (usp. 4QpPs^a 1–10, IV, 7–9; 1QpHab XI, 2–8).

Premda je Učitelj pravde imao u izbjeglištvu¹³ svoje religijski organizirane pristalice, hasideje, koje je obilazio i utvrđivao, samu je Zajednicu htio osnovati u Obećanoj zemlji, smatrajući da Izrael može postojati samo u onoj zemlji koju mu je Bog darovao. Ne zna se točno na kojem se to mjestu dogodilo. Današnji je Kumran dobio svoje prve stanovnike puno vremena poslije.¹⁴ Jedan dio hasideja odvaja se od Učitelja pravde i poslije će biti poznati kao farizeji koje će eseni gledati s izvjesnim potcjenjivanjem, a svećenička skupina koja postaje privržena Jonatanu začetak je saducejske sljedbe.

Jonatan završava tragično 143. godine. Velikosvećeničku službu preuzima njegov brat Šimun, talentirani vojskovođa i političar, koji već 140. oslobađa sasvim Jeruzalem i cijelu zemlju. Time se ostvario san mnogih koji su se žrtvovali za takav cilj. Predstavnici svih značajnijih skupina zemlje okupljaju se u Jeruzalemu. Ediktom, koji je ugraviran na brončanu ploču i izvješten u hramskom prostoru, priznaje se Šimunu »dovijeka, *dok ne ustane vjerodostojan prorok*« (1 Mak 14,41) dvostruki autoritet: on je politički vođa i Veliki svećenik. Učitelj pravde je samim takvim događajima gurnut u sjenu. Utjecaj mu je ograničen na njegove esenske skupine kojima je politika bila strana, a autoritet mu je sveden na biblijsku interpretaciju.

Nigdje se u kumranskim spisima ne nalazi kritika protiv Šimuna, ili njegova nasljednika Ivana Hirkana (134–104). Učitelj pravde je umro oko

13 Jonatanov pokušaj da umori Učitelja pravde dogodio se također u izgnanstvu (usp. 1QpHab 11,2–8).

14 O početku nastambe esenske monaške zajednice u Kumrana arheolozi nisu još sasvim složni. Uobičajeno je datiranje da su eseni boravili u Kumranu u dvije vremenske etape: od 135. do 37. godine pr. K. kada je u sukobu između Hasmoneja i Heroda Kumran razrušen. Uz Herodovu podršku odlazi esenska zajednica iz Kumrana u Jeruzalem i utemeljuju svoje boravište na današnjem brdu Sionu. Godine 4. pr. K. dio njih se vraća u Kumran gdje ostaju do Vespazijanova osvajačkog udara 68. (usp. npr. Pixner, B., *Wege des Messias und Stätten der Urkirche. Jesus und das Judentum im Licht neuer archäologischer Erkenntnisse*, Hg. von Riesner, R., Gießen ²1994., str. 180–181.). Prema drugima tu je postojala samo hasmonejska kraljevska voćarska farma i vojno uporište do 37. pr. Kr. kada ga osvaja Herod i malo poslije ustupa esenskoj religijskoj skupini.

110. godine, a eseni su se praktično pomirili s političko–religijskom stvarnošću. Njihova se oštra kritika bila, dakle, ograničila uglavnom na Jonatanovu uzurpaciju velikosvećeničke službe. On je taj »opaki svećenik« koji je uzurpirao velikosvećenički položaj i nije odstupio i pored izričitih poziva Učitelja pravde, nego ga je čak nastojao ubiti.

Još za života Učitelja pravde eseni su usmjerili svoja iščekivanja na *budućnost*, na spasenjsko vrijeme, kada će Bog podići iz Davidove loze »izraelskog Mesiju« i Velikog svećenika iz Sadokove loze, tj. »Aronovog Mesiju«. Do skorog početka toga budućeg spasenjskog vremena nema zapravo ni »pravog« kralja ni Velikog svećenika. U iščekivanju Mesije, te zajednice smatraju da jesu i da trebaju biti »sveti sabor« (1QS 5,20), »kuća svetosti« (1QS 9,6), »boravište najuzvišenije svetosti« (1QS 8,8), tj. »hram Duha Svetoga...¹⁵ Tako su sami sebe zvali dok ih tekstovi starih pisaca imenuju *esenima* prema hebrejskom: *hasidim*,¹⁶ pobožni i aramejskom: *hasajja*, odakle je nastao grecizirani oblik ἡσσηνοί ili ἡσσαιῶν koje rabi i J. Flavije. Čvrsto su se organizirali budno pazeći na primanje novih članova koji su morali proći kušnju i pripremu od tri godine: godinu dana izvan zajednice, nakon koje su slijedile dvije godine strogog vježbanja u esenskom načinu zajedništva.

Pitanje je ipak iskrslalo među esenima: treba li Gospodnji konačni zahvat čekati pasivno ili se i aktivno za njega zauzeti? J. Flavije izvješćuje o vojnom zapovjedniku esenu Ivanu koji je pao 66. god. posl. Kr. (*Bellum* 3,9–21). Na Masadi su bez ikakve sumnje također bili prisutni.

Flavije bilježi kako je Herod Veliki bio vrlo naklonjen esenima. Jedan od njih, Menahem, prekao mu je kao dječaku da će postati kralj (*Antiq.* 15,368–379). Nije bismisljena pretpostavka da su eseni mogli utjecati na njima naklonjenog Heroda Velikog da se upusti u gradnju veličanstvenog jeruzalemskog Hrama. Nije li trebalo pripremiti za »Aronovog Mesiju«, jedinog istinskog Velikog svećenika, dostojanstveno hramsko zdanje?¹⁷

U detaljnom opisu Jeruzalema J. Flavije spominje da se na južozapadnom dijelu gradskih zidina nalaze »Vrata esena« (*Bell.* 5,145). Postojala

15 Taj naslov se zapravo ne nalazi u takvom obliku ni u jednom kumranskom tekstu. Rabi ga pariški bibličar E. Cothenet (»L'Esprit Saint à Qumrân«, u *DBSupl.* vol. XI, col. 159) ukazujući time na usporednost kumranskog naslova »boravište najuzvišenije svetosti« (1QS 8,8) i pavlovskog »hrama Duha Svetoga« (usp. 1 Kor 3,16; 6,19).

16 U transliteriranju semitskih i grčkih riječi odlučio sam se na takav oblik da i čitatelj koji nije upućen u te jezike može imati neki dojam o načinu izgovora tih riječi. Ponekad, kada smatram da je svrsishodno donijeti riječ u izvornom jezičnom obliku, također je transliteriram.

17 U vezi s poviješću esena osjećam se veoma zadužen H. Stegemannu jer su i njegove misli prisutne posebno u ovom poglavlju. Usp. od njega: *Die Essener, Qumran, Johannes der Täufer und Jesus. Ein Sachbuch*, Freiburg – Basel – Wien, 1994.; »Religionsgeschichtliche Erwägungen zu den Gottesbezeichnungen in den Qumrantexten, *BETL* 46 (1978) 195–217; »Die Bedeutung der Qumranfunde für das Verständnis Jesu und des frühen Christentums«, *Bibel und Kirche*, 48 (1993) 10–19.

je uz kumransku naseobinu kraj Mrtvog mora i čitava esenska četvrt u svetom gradu,¹⁸ a bilo ih je i u drugim mjestima po Palestini. U esenskoj je četvrti Isus slavio svoju posljednju pashu, tu se dogodila duhovska Pedesetnica i tu je izrastala judeokršćanska zajednica sve do pada Jeruzalema. Je li se ta vremenska, prostorna, kulturna i religijska blizina odrazila na dodirnim točkama tekstova dviju zajednica, tekstualnim srodnostima, prožetostima ili čak istovjetnostima? Jednostavnije rečeno: ima li išta od teksta Novoga zavjeta među nađenim kumranskim spisima, što ima u Novom zavjetu iz Kumrana?

3. Kumran i Novi zavjet

3.1. Hebrejska Biblija u Kumranu

Kumranski biblijski tekstovi, njih oko 220 rukopisa, što čini više od četvrtine svih kumranskih spisa, od neprocjenjive su vrijednosti za znanstvenu tekstualnu kritiku Staroga zavjeta.

Do kumranskog otkrića najstariji tekst hebrejske Biblije, koji je istina cjelovit rukopis, a koji je stajao biblijskoj znanosti na raspolaganju bio je *Ben Ašerov* tekst, kodeks *B19^A* (L) iz 1008. godine koji se naziva i »lenjingradskim« po knjižnici u kojoj se čuva. Taj je kodeks poslužio kao baza kritičkom izdanju BHS.¹⁹ Drugi su rukopisi Starog zavjeta imali podosta nedostataka. Najstariji među njima, papirus *Nash* iz 1. ili 2. st., sadrži samo biblijske citate. U kairskoj genizi pronađeni su tek biblijski fragmenti iz 5. st. Drugi tekst iz Kaira, iz 9. st., obuhvaća samo proroke. Tekst iz Aleppa, iz 10. st., djelomično je oštećen.

Kumran je dugo čuvao svoju tajnu i tada je biblijskoj znanosti stavio na raspolaganje tekstove koje su njihovi pisari brižno ispisivali u vremenu od 2. st. pr. Kr. pa do 68. posl. Kr. Došlo se i do novih saznanja o tekstualnim tradicijama hebrejskog teksta, o Samaritanskom Pentateuhu, o vrijednosti grčkog prijevoda Septuaginte (LXX) i o starozavjetnim deuterokanonskim knjigama.²⁰

18 Pod naslovom »Esenska četvrt u Jeruzalemu« u knjizi *Wege des Messias...* B. Pixner (str. 180–205.) piše o nastanjenju esena na brdu Sion, svom arheološkom pothvatu i uspjehu u otkrivanju »Esenskih vrata« i kanala kojim je tekla čista voda za esenska obredna pranja, koji je bio udaljen 40 m od »Esenskih vrata«. Članak je popraćen arheološkom skicom cijele esenske četvrti i skicama »Esenskih vrata«.

19 Kao razlog da se odlučio za kodeks *L* izdavač navodi upravo njegovu kvalitetu što je »die älteste datierte Handschrift der vollständigen hebräischen Bibel« (*Biblia Hebraica Stuttgartensia*, ⁴1990, »Prolegomena«, str. III).

20 W.F. Albright i F.M. Cross razlikuju tekstualne tradicije hebrejske Biblije prema lokalnoj oznaci: *protomasoretski* tip (Babilon), *septuagintalni* (Egipat) i *protosamaritanski* tip (Palestina). Podudarnost nekih tekstova sa LXX pokazuje da je taj grčki prijevod brižno pripreman. Sve su knjige Staroga zavjeta zastupljene među kumranskim ruko-

3.2. Novi zavjet u Kumranu

3.2.1. Rukopisi Novog zavjeta u Kumranu?

Profesor s *Papinskog biblijskog instituta* u Rimu, J. O'Callagan, izazvao je svojim člankom 1972. godine buru koja se još nimalo ne smiruje²¹ o fragmentima novozavjetnih rukopisa među 18 spisa na grčkom iz kumranske spilje broj 7. Kako je riječ o veoma sitnim listićima koji katkad imaju tek nekoliko slova od kojih su poneka još i nejasna, mnogi smatraju da su to jednostavno sitni fragmenti grčke Biblije. Uz ne mala suprotstavljanja dobio je rimski papirolog i silnu podršku. Između ostalih pokušao ga je podržati njegov kolega L. Alonso-Schökel. O'Callaganu je ipak, najsolidnija podrška stigla od njemačkog papirologa C.P. Thiedea.²² Jedan od »novozavjetnih tekstova« iz Kumrana oko kojeg će se papirolozi još naročito okupljati jest 7Q5 koji bi mogao biti dio Mk 6,52–53.

Kako je netko uopće mogao doći na ideju da bi u Kumranu bilo nešto iz Novog zavjeta? O'Callagan je, nastojeći bezuspješno smjestiti 7Q5 u Stari zavjet, dobio dojam da bi četiri njegova slova $\nu\eta\sigma$ mogla upućivati na riječ $\Gamma\epsilon\nu\eta\sigma\alpha\rho\acute{\epsilon}\tau$. Otkrio je zatim iz rasporeda 9 sigurnih slova na papiirusu da je riječ o ostatku teksta Mk 6,52–53 koji je bio ispisan u stupcu od 5 redova, svaki između 20 i 23 slova. U zborniku *Christen und Christlichkeit in Qumran?*,²³ u kojem desetak eksperata raspravlja i o novozavjetnim kumranskim tekstovima, C. Focant²⁴ donosi zanimljiv pregled teksta 7Q5 na nekoliko usporednih stupaca. Na prvom od njih pet su sigurna slova, a na preostala četiri lijepo se zamjećuju i razlike u rekonstituiranju nejasnih slova koja nude svaki posebno M.–E. Bosimard, J. O'Callagan, P. Benoit i S.R. Pickering nakon čega slijedi O'Callaganova identifikacija 7Q5 s Mk 6,52–53 na kojoj je vidljivo naznačen sačuvani dio teksta s papiirusa, skladno ukomponiran sa slovima iz evanđelja, koji zbog oštećenja

pisima. Postoje neke nejasnoće u vezi s Esterinom knjigom. Konačna publikacija kumranskih spisa pokazat će citira li neki tekst iz spilje broj 4 tu knjigu. Fragmenti Tobijine knjige, za koju se znalo samo na grčkom, otkriveni su i na izvornom aramejskom i na hebrejskom jeziku.

21 O'Callagan, J., »Papiros neotestamentarios en la cueva 7 de Qumran?«, *Bib* 53 (1972) 91–100.

22 Thiede, C.P., *Die älteste Evangelium-Handschrift? Das Markus-Fragment von Qumran und die Anfänge der schriftlichen Überlieferung des Neuen Testaments*, Wuppertal 1990. Nedavno se pojavilo i djelo: Thiede, C.P. & D'Ancona, M., *Der Jesus — Papyrus. Entdeckung einer Evangelien-Handschriften aus der Zeit der Augenzeugen*, München 1996.

23 Mayer, B (Hg.), *Christen und Christlichkeit in Qumran?*, Regensburg 1992.

24 Focant, C., »7Q5 = Mk 6,52–53: A Questionable and Questioning Identification«, u knjizi *Christen und Christlichkeit in Qumran?*, str. 12. Čitatelju toplo preporučujem da s navedene stranice pokuša vizualno dobiti dojam o 7Q5, da se zatim poigra »papirologa« i sam prosudi iz naznačenih prijedloga o pripadnosti 7Q5 Novom zavjetu.

nedostaju na papirusu. Prema O'Callaganu i Thiedeu papirus 7Q5 potječe iz polovice prvog stoljeća. Ukoliko bi to datiranje bilo točno, tada dolaze ozbiljno u pitanje ustaljena datiranja nastanka evanđelja prema kojima bi ti tekstovi nastali podosta vremena poslije. Čini se da paleografske indikacije za starost papirusa i njegova teksta idu u prilog O'Callaganu i Thiedeu čime njihovo datiranje ne bi bilo upitno ni u realnoj mogućnosti da je u spilji broj 7 netko boravio ponovno, makar kratko, poslije tragične 68. godine i da bi to mogli biti čak kršćani. »Moguće je ovdje puno toga. Ništa se nažalost ne da dokazati«, reče u novinskom intervjuu kumranist iz Göttingena H. Stegemann.²⁵

U slučaju da znanstvenici utvrde da ni 7Q5 niti ijedan od kumranskih sitnih »novozavjetnih listića« ne pripada Novom zavjetu, ne bi ipak značilo da ta knjiga nema itekako puno zajedničkoga s kumranskim spisima.

3.2.2. Zajednička terminologija

Kao što proučavatelj Novog zavjeta, u nastojanju da u izvornom smislu razumije pojedine novozavjetne izričaje, zalazi u rabinsku literaturu koja je dobila pisani oblik i do nekoliko stotina godina poslije Novog zavjeta, još će s daleko većom uvjerenošću »ulaziti« u kumranske tekstove koji su bili u uporabi za vrijeme Isusova života i tijekom nastajanja mlade kršćanske zajednice.

Rastava braka »zbog bludništva«?

Niz novozavjetnih izraza stavljenih usporedno s kumranskima dimlje se kao da su doslovno preneseni sa semitskog na grčki.²⁶ Neke novozavjetne termine čitatelj će bolje razumjeti ako je također upućen u njihovo značenje u kumranskim spisima. Radi primjera zaustavimo se na riječi »bludništvo« u Mt 5,32 (usp. 19,9) gdje izgleda da Isus sam relativizira svoju zapovijed o zabrani rastave braka?²⁷

25 »Beweisen läßt sich gar nichts«, *K. Sonntags Zeitung*, 17/18. August 1996., str. 3.

26 Usp. *hâtôs gar gegraptai* (Mt 2,5; 1 Kor 15,45) i *ki ken katub* (1QS 5,15; CD 11,18; 2Q 25 1,3); *kathôs gegraptai en biblô (tôn profêtôn)* (Dj 7,42) i *ka ašer katub besefer...* (4QFlor /4Q174/ 1–2...); *kathôs eireken* (Hebr 4,3; 3,7) i *ka ašer amar* (CD 7,8.14.16), itd. Pavao govori na više mjesta o »djelima Zakona« (usp: Rim 3,20.27.28; Gal 2,16; 3,2.5.10). Sintagma zvuči veoma židovski, no nema je ni u Starom zavjetu, ni u rabinskoj literaturi. Nalazi se, međutim, u kumranskom 4QFlor.

27 U pokušaju predstavljanja »matejevske iznimke« za rastavu u braku, ali često i u drugim pitanjima o povezanosti Kumrana i Novog Zavjeta služim se ponekad veoma neposredno pravim »katekizmom« za kumranska pitanja Fitzmyer, J.A., *Responses...* U vezi s matejevskim tekstom o mogućnosti rastave braka veoma je informativan članak od istog autora: »The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence«, *ThSt* 37 (1976) 197–226.

U Matejevu evanđelju Isus iznosi na dva mjesta svoj stav o rastavi braka. Prvo je mjesto (Mt 5,32) dio jedne od antiteza u sastavu Govora na gori. Isus kaže: »A ja vam kažem: Tko god otpusti svoju ženu - *osim zbog bludništva* - navodi je na preljub i tko se god otpuštenom oženi, čini preljub.« Na drugom mjestu (Mt 19,4–9) Isus utemeljuje zabranu na samom izvoru, na stvaranju: »Stvoritelj od početka muško i žensko stvori ih... Što, dakle, Bog združi, čovjek neka ne rastavlja...Zbog tvrdoće srca vašega dopusti vam Mojsije otpustiti žene, ali od početka ne bijaše tako. A ja vam kažem: Tko otpusti svoju ženu - *osim zbog bludništva* - pa se oženi drugom, čini preljub.« Oba puta Isus donosi i jednu iznimku: moguća je ipak rastava »*zbog bludništva*«. Ublažuje li Isus svoju zapovijed o čvrstoći bračne veze? To je mjesto iz Matejeva evanđelja »sve do danas jedno od najoštrije diskutiranih pitanja«²⁸ pogotovo što se navedena iznimka za rastavu ne nalazi na druga tri mjesta u Novom zavjetu na kojima je riječ o neraskidivosti bračne veze (Mk 10,2–12; Lk 16,18; 1Kor 7,10–11).

Podimo od značenja uporabljene riječi *bludništvo* (grč: πορνεία) koja bi redovito trebala označavati bilo kakav oblik nedopuštenog seksualnog općenja. Ako bi tu, međutim, jer se radi o braku, bio govor o »preljubu«, zašto Matej nije onda uzeo prikladniju i točniju riječ za preljub: μοιχεία? Problematična se riječ nalazi još samo u Mt 15,19: »...iz srca izviru opake namisli, ubojstva, preljubi, *bludništva*...«.

Može li pomoći ijedan kumranski tekst? Damaščanski dokument (CD) govori o raznim mrežama koje Belijal podmeće Izraelu. Jednu od njih u vezi s brakom naziva *z^enut* s dvostrukim zančenjem: a) uzeti istodobno dvije žene (CD 4,20–21); b) uzeti za ženu »kćerku svoga brata, i kćerku svoje sestre« (CD 5,7–8). Tim je jasno izrečen stav o nedopuštenosti poligamije i sklapanje braka između onih koji su u prebliskom krvnom srodstvu... Je li takvo značenje i matejevske iznimke? Riječ *z^enut* redovito bi etimologijski značila isto što i grčka πορνεία koju rabi Matej.

O zabrani kako poligamije tako i rastave u braku piše jasno i u 11QTemple 57,17–19: »On (muškarac) ne smije uz nju (ženu) uzeti još drugu ženu, jer ona treba biti s njim sve dane njezina života...«. Ako navedeni kumranski tekstovi išta osvjetljaju »nejasni« Matejev tekst, ne upućuje li to da je Isusov stav u tom pitanju bio bliži esenskom²⁹ nego farizejskom (usp. Mt 19,2)?

28 Schnackenburg, R., *Matthäusevangelium 11,1–16,20*, Würzburg 1985., str. 56.

29 U kumranskim je tekstovima isto polazište za argumentaciju kao i Isusovo stvaranje. Adam i Eva (jedan muž i jedna žena) temeljni su uzor svakog braka. Eseni su ipak bili rigorozniji od Isusa: Muškarac se smije *samo jednom* u životu ženiti (njem: *Einzigeh*). *Nakon smrti* žene nema novog braka. Kod Isusa je drukčije (Mt 19,8): »Što, dakle, Bog združi, čovjek neka ne rastavlja...«, tj. ako Bog »rastavi« smrću jednog bračnog druga, tada je moguć novi brak (što bi značilo da Isus zastupa: *Einehe*). Vidi Berger, K., *Qumran und Jesus. Wahrheit unter Verschuß?*, Stuttgart 1994., str. 83–84.

Vratimo se ponovo Novom zavjetu. Da je riječ $\pi\omicron\upsilon\epsilon_\alpha$ za kršćane imala neko »posebno« značenje očito je i iz »apostolskog pisma« kršćanima iz poganstva od kojih se zahtijeva »da se uzdržavaju od mesa okaljano idolima, od bludništva, od udavljenoga i od krvi« (Dj 15,29). Sve četiri navedene zabrane sadržane su zapravo u levitskom zakoniku svetosti (Lev 17–18): »uzdržavanje od mesa okaljano idolima« (usp. Lev 17,7–9); »uzdržavanje od udavljenog« (usp. Lev 17, 15); »uzdržavanje od od krvi« (usp. Lev 17,10) i napokon »uzdržavanje od bludništva ($\pi\omicron\upsilon\upsilon\epsilon\lambda\alpha$)« (usp: Lev 18,6–17: »Neka se nitko od vas ne približuje svojoj krvnoj rodbini /.../ Oni su krvna rodbina. To bi bila pokvarenost«). Već tekst jeruzalemskog apostolskog zbora Dj 15,29 osvjetljuje, dakle, »sporni« tekst u Mt 5,32 (usp. 19,9) pokazujući sličan naglasak kao maloprije navedeni kumranski tekst. Oba se ustvari temelje na Svetom pismu.³⁰

Ivanovski dualistički rječnik

U *Nauci o dva duha*³¹ kumranskog *Pravila zajednice* zbijenije je nego u drugim kumranskim spisima prisutan dualistički rječnik. Kad je riječ o zajednici kao kumranskoj koja je iznad svega vjerna Tori, i imajući u vidu da se u svom Pravilu služi u pedagoške svrhe različitim stilovima — homiletskim, juridičkim, himničkim... — tada je ispravnije govoriti o dualističkoj terminologiji nego o dualističkom vjerovanju zajednice.³² Prema kumranskom Pravilu u svijetu su na djelu dva duha koji se bore u svakom ljudskom biću do konačnog Božjeg dolaska. »On (Bog) je stvorio duhove svjetla i tame« (1QS 3,25). Ovisno o tome prema kojem se duhu ravnaju, ljudi su »sinovi istine« (1QS 4,5) ili »sinovi zla« (1QS 3,21). Kumranska (i bilo koja esenska) zajednica je »njegova (tj. Božja) zajednica istine« (1QS 2,26). Samo na razini formalne rječničke bliskosti imaju ivanovski spisi s Kumranom zajedničkih dualističkih i drugih izraza. Ivan će tako dualistički rabiti u etičkom ili teološkom smislu binom *svjetlo – tama*: »i *svjetlo u tami* svijetli i *tama* ga ne obuze« (Iv 1,5); ili »hodite dok imate *svjetlost* da vas ne obuzme *tama*« (Iv 12,35) ili »Bog je *svjetlost* i *tame* u njemu nema nikakve« (Iv 5,5). Drugi Ivanov dualistički binom je *istina – laž*, npr.: »...ne stajate u *istini* jer nema *istine* u njemu: kad govori *laž*, od svojega govori jer je *lažac* i otac *laži*.« (Iv 8,44; usp. 1 Iv 2,21; 1 Iv 4,6).

30 O terminološkoj srodnosti novozavjetnog $\pi\tau\omega\chi\omicron\iota$ τῷ πνεύματι (Mt 5,3) i kumranskog *anwe ruah* (1QM 14,7; 1QH 14,3) pogledati moj članak: »Dostojanstvo siromaha. Siromasi u Bibliji«, *OŽ* 50 (1995) 135–151.

31 J. Licht u već spomenutom članku »An Analysis of the Treatise on the two Spirits in DSD« na str. 100. donosi izvrsnu strukturnu shemu *Nauke o dva duha*. Sa samom Lichtovom interpretacijom Pravila može se naprotiv imati izvjesne rezerve.

32 Delcor, M., »Doctrines des esséniens«, u: *DBSupl.*, vol. IX., stupac 967., s pravom napominje u vezi s dualističkim vjerovanjem u Kumranu da »treba računati na vjernost judaizma Zakonu, a tada je teško pretpostaviti strani utjecaj«.

Terminsku paralelnost s kumranskim spisima imat će Ivan u nekim drugim izrazima kao što je npr. »Duh Istine« (Iv 15,26; usp. 1QS 4,21). Isusovi učenici su »sinovi svjetlosti« (Iv 12,36; usp. 1QS 1,9). Tom semitskom formulacijom označeni su kršćani na nekoliko mjesta i drugdje u Novom zavjetu: »ta svi ste vi *sinovi svjetlosti* i sinovi dana« (1 Sol 5,5), »kao *djeca svjetlosti* hodite« (Ef 5,9).

Neke teološke podudarnosti između Ivana i Kumrana³³ postoje očito zato što im je uz zajedničku palestinsku pozadinu i zajednički izvor u Bibliji. Tako ivanovski »Sve postade po njoj i bez nje ne postade ništa« (Iv 1,3) i kumranski »... Njegovim znanjem sve postade, i sve postoji njegovom mišlju... i bez nje ne postade ništa« (1QS 11,11) upućuju na zajednički biblijski izvor, na kojem se napajaju i Ivan i Kumran, na mudrosnu literaturu: »Jahve me stvorio kao počelo svoga djela... oblikovana sam još od vječnosti, od iskona... kad je stvarao nebesa, bila sam nazočna, kad je povlačio krug na licu bezdana...« (Izr 8,22–23.27).

3.2.3. Istovjetni literarni oblici

Blaženstva u Kumranu

U spilji broj 4 (4Q525) otkrivena su kumranska blaženstva. Pet je blaženstava na okupu, poslije čega tekst nije sačuvan i ne zna se koliko ih je još bilo na popisu. Mudrosnog su karaktera s naglaskom na riječima *mudrost* (*hokmah*) i *Zakon* (*Torah*) koja je za zajednicu predstavljala najuzvišeniju mudrost. Kumranska blaženstva glase: »*Blago onome koji govori istinu čistim srcem i ne kleveće svojim jezikom. Blago onima koji prijanjaju uz njezina pravila i ne slijede stazu iskvarenosti. Blago onima koji se raduju u njoj i ne brbljaju o stazama iskvarenosti. Blago onima koji je istražuju čistim srcem... a ne himbenim srcem. Blago čovjeku koji je stekao mudrost i hodi prema zakonu Svevišnjega i upravlja svoje srce na njezine putove, osluškajući njezine opomene...«.*

Riječ je očito o istom literarnom obliku (rodu) u kumranskom i u novozavjetnom spisu za koji se ne može tvrditi da je bio u to vrijeme često rabljen, budući da zasada imamo samo ta dva svjedočanstva.

U Starom zavjetu takav je literarni oblik odsutan u skupnom smislu. Prisutan je međutim pojedinačno i u parovima. Navodim nekoliko slučajeva:

33 Više poznatih autora (R.E. Brown, M.-E. Boismard...) bave se raznim vidovima dodira između Ivana i Kumrana u Charlesworth, H.J. (ed.), *John and Qumran*, London 1972. O motrištima koja se više ili manje dotiču Kumrana i evanđelja kao takvih vidi u Brandmüller, W. (Hg.), *Qumran und die Evangelien. Geschichte oder Geschichten*, Aachen 1994.

Pojedinačno: »Blago čovjeku koji ne slijedi savjeta opakih...« (Ps 1,1); »Blago čovjeku koji je stekao mudrost...« (Izr 3,13).

U parovima: Ps 32,1–2: »Blažen onaj kome je grijeh otpušten, kome je zločin pokriven! Blago čovjeku kome Jahve ne ubraja krivnju.«³⁴

Starozavjetna su blaženstva pretežno mudrosnog karaktera i prisutna su uglavnom u mudrosnoj literaturi. Slično tome, kumranska blaženstva imaju mudrosno obilježje, dok novozavjetna (Mt 5,3–11; Lk 6,20–22) nose eshatološku oznaku.

3.2.4. Razumijevanje na zajedničkoj religijskoj pozadini

Ljubiti ili mrziti neprijatelja?

U Govoru na gori Isus zahtijeva: »Čuli ste da je rečeno: Ljubi svoga bližnjega, a mrzi neprijatelja. A ja vam kažem: Ljubite neprijatelje...« (Mt 5,43–44). Kako razumjeti drugi dio Isusove tvrdnje? Ljubav prema bližnjemu temelji se, na »rečeno je« u Lev 19,18: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe.« Gdje je međutim »rečeno« da neprijatelje treba mrziti? Nigdje u Bibliji, nego u kumranskom »Pravilu zajednice« stoji kao norma ponašanja veoma naglašeno za članove zajednice: »ljubiti sve sinove svjetla... a mrziti sve sinove tmine...« (1QS 1,9–10); ili »Ovo su norme ponašanja ... o tome što mora ljubiti, a što mrziti: trajna mržnja prema ljudima propasti...« (1QS 9,21–22). Takvih bi se primjera³⁵ moglo više navesti.

Kumranski tekst u Pavlovoj poslanici i kumranski čitatelji Poslanice Hebrejima

U 2 Kor 6,14–7,1 »kumranizmi« su toliko očiti da je besmisleno pomišljati o nekakvu kumranologovu »učitavanju« kumranizama u Pavlov tekst. Nepavlovske su ključne riječi,³⁶ starozavjetni citati su iskombinirani u lanac (Lev 16,12 – Ez 37,27 – Iz 52,11 – Ez 20,34 – 2 Sm 7,14) što je literarni oblik svojstven kumranskim tekstovima (npr. 4Q175). U tom malom tekstu se nalazi trostruki dualistički oblik: »pravednost – bezakonje« (usp: 1QS 2,16–17: govor je o isključenju od sinova svjetla, koji čine pravednost, od onih koji čine bezakonja); »svjetlo – tama« (usp: 1QS 1,9–11: »ljubi sve sinove svjetla... mrzi sve sinove tame«); »Krist – Belijar« (usp: 1QM 13,1–4: »blagoslovljen Bog Izraelov..., nek je proklet Belial«). Kako

34 Usp. još: Ps 2,12; Izr 8,32.34; Prop 10,17; 2 Ljet 9,7; Ps 84,5–6; Ps 119,1–2; Ps 137,8–9; Ps 144,15; Mudr 3,13.

35 Možda je Isus kao pozadinu imao kumranski celibaterski način života kada je rekao: »A ima nesposobnih koji sami sebe onesposobiše poradi kraljevstva nebeskoga« (Mt 19,12), no već neki od onih koji su ga slijedili bili su kao i on sâm neoženjeni.

36 Usp. Fitzmyer, J.A., *Responses...*, str. 128.

se dogodilo da je pao taj »meteor s kumranskog neba u Pavlovu poslanicu« (P. Benoit), može se jedino nagađati. Tako nešto se dobro obavještenom Pavlu, bez ikakve sumnje, nije moglo dogoditi nehotice.³⁷

Ni »na kumranski način formulirana« kristologija i eklezijologija u Poslanici Hebrejima, nije mogla nastati slučajno. Krist je prema toj poslanici jedini Veliki svećenik koji je »svet, nedužan, neokaljan, odijeljen od grešnika i uzvišeniji od nebesa« (Heb 7,26), a ne hramski Veliki svećenik u Jeruzalemu.³⁸ »Postao je svećenikom ne po Zakonu tjelesne uredbe... nego po redu Melkisedekovu« (Heb 7,16–17), a ne od Levija preko Arona i Sadoka kao što je slučaj s hramskim svećenicima. Članovi te zajednice uzvišenog ideala i čežnja za savršenosti su »braća sveta, sudionici nebeskoga poziva« (3,1). Zajednicu kao cjelinu taj novozavjetni spis naziva »mnogi« (οἱ πολλοί; *ha-rabbim*; Heb 12,15) kao i u kumranskim spisima (1QS, 1QH, CD...). Među kumranskim spisima postoji pešer o Melkisedeku (11QMelkis) koji kombinira razne starozavjetne citate (Lev 25,13; Pnz 15,12; Iz 61,1; Lev 25,10; Ps 82,1; Ps 7,8–9; Ps 82,2; Iz 52,7; Lev 25,9) u kojem je Melkisedek predstavljen kao nebesko biće, koje je na »Božjem skupu« uzdignuto iznad samih anđela. Je li pisac poslanice bio samo dobro upućen u esenski način razmišljanja ili je čak bio *m^ebakker*³⁹ judeokršćanke zajednice koja je vukla podrijetlo iz esenstva? Y. Yadin s jeruzalemskog Hebrejskog sveučilišta uvjeren je da je odgonetnuo primatelje Poslanice Hebrejima.⁴⁰ To bi bili esenski svećenici. Za washingtonskog egzegeta G.W. Buchanana primatelji poslanice su članovi stroge levitsko–monaške zajednice s visokim idealom za savršenosti.⁴¹

3.2.5. Ivan Krstitelj, Isus i prva kršćanska zajednica u Kumranu

Ivan Krstitelj

I. Krstitelj se očito razlikuje od kumranaca po tome što je javno djelovao, mase su hrlile k njemu (usp. Lk 3,7.11). No odakle je Ivan stigao?

37 O raznim vidovima pavlovsko–kumranskih srodnosti, vidi Murphy, J. — O'Connor (ed.), *Paul and Qumran. Studies in New Testament Exegesis*, London — Dublin — Melbourne 1968.

38 Takva velikosvećenička tipologija ne mora značiti da je poslanica napisana u vrijeme dok je hramska služba još cvjetala te je time mogla biti »opasno« atraktivna za kršćansku zajednicu iz obrezanja koja je tu u susjedstvu (na Sionu) boravila i kojoj je stoga trebalo ukazati da je njezin Veliki svećenik nemjerljivo uzvišeniji, a iz čega bi proizlazilo da je poslanica nastala prije rušenja Hrama (usp. B. Pixner, *Wege des Messias...*, str. 368–369.). Moglo se naprotiv istim stilom i teologijom zajednicu tješiti budući da više nema Hrama, jer je razrušen.

39 Usp. Pixner, B., *Wege des Messias...*, str. 368–369.

40 Yadin, Y., »The Dead Sea Scrolls and the Epistle to the Hebrews«, u: *Scripta Hierosolymitana*, vol. IV., Jerusalem ²1965., str. 36–55.

41 Buchanan, G.W., *To the Hebrews*, Anchor Bible 36, Garden City 1972., str. 256.

Luka samo konstatira da je »boravio u pustinji sve do dana svoga javnog nastupa pred Izraelom« (Lk 1,80). Ništa ne kaže o tome gdje je dječak »...rastao i duhom jačao« (Lk 1,80). J. Flavije koji je kao i Ivan iz svećeničke obitelji, piše da je sam boravio jedno vrijeme sa esenima i pokušao živjeti kao oni, a eseni su imali običaj usvajati djecu i odgajati ih dok su još bila »poučljiva, savitljiva« (*De bello iud.* 2.8.2 § 120). Ono što je zajedničko I. Krstitelju i esenima jest obred vodom s razlikom da je u Ivana krštenje bilo »na otpuštenje grijeha« (Lk 3,3), a u esena su obredna pranja predstavljala »ulazak u savez« i obnavljanja ulaska u savez. Ipak, riječ »obraćenje« jedna je od često rabljenih riječi u 1QS, CD, himnima. Isti svetopisamki tekst primjenjuju i Ivan i eseni na vlastito vrijeme: »Glas viče: Pripravite Jahvi put kroz pustinju. Poravnajte u stepi stazu Bogu našem. Nek se povisi svaka dolina...« (Iz 40,3s).

Na Krstiteljev upit Isusu je li on Mesija, Isus mu šalje odgovor šifrirano, dobrim dijelom kombinacijom Izijina teksta (Iz 35,5–6; 61,1): »Podite i javite Ivanu što ste vidjeli i čuli: Slijepi progledaju, hromi hode, gubavi se čiste, gluhi čuju, mrtvi ustaju, siromasima se navješćuje evanđelje« (Lk 7,22). Hoće li Ivan razumjeti šifru? Sličnu šifriranu kombinaciju u mesijanskom smislu ima kumranski 4Q521: »Nebo i zemlja će slušati njegova Mesiju... on će suznje oslobađati, slijepce iscjeljivati, slomljena srca pridižati. Liječit će bolesne, uskrsivati mrtve i ubogima navijestiti radosnu vijest...«. Može se samo nagađati da je mesijanski tekst takvog oblika bio blizak i poznat općenito svim židovskim skupinama u Isusovo vrijeme. Činjenica je, međutim, da je kao pisani tekst dostupan samo iz kumranskog (esenskog) i evandeoskog (kršćanskog) spisa, tj. da je u istom smislu bio u uporabi u esena, te u I. Krstitelja i Isusa.

Isus

Kumranci nisu nigdje zabilježili čak ni ime svoga Učitelja pravde i nije nimalo neobično ako nigdje u svojim spisima nisu zabilježili ni ime I. Krstitelja niti Isusovo ime.⁴² Kod njih nije postojalo nešto poput informativnih biltena u kojima se bilježi sve što jednu skupinu, klub, zajednicu zanima. Uostalom, ni Novi zavjet ne donosi nigdje izričito ni ime Kumrana

42 U spilji broj 4 pronađen je komad kože, koji je dobio oznaku 4QM130, s vješto ispisanim brojnim imenima od kojih su većina semitska, barem jedno je transkribirano s latinskog, jedno s grčkog, a jedno bi se — barem što se suglasnika tiče — moglo pročitati »Petar«: *Pytrws*. Rasprave u vezi s tim imenom ne idu u smjeru je li tu riječ o Petru, prvaku apostola, nego više u smislu da bi u pozadini evandeoskog izvještaja o mijenjanju *Šimunova* imena u *Petar* postojala ipak tradicija, a da to nije samo djelo redakcije. Ime Petar nije, dakle, po prvi put radakcijski »stvoreno« u kršćanskom spisu, budući da je u židovstvu već ranije bilo poznato. Usp. o tome, primjerice, Charlesworth, J.H., »Has the Name 'Peter' Been Found Among the Dead Sea Scrolls«, u: *Christen und Christlichkeit in Qumran?*, str. 213–225.

niti esena⁴³ što je zapravo veoma iznenađujuće budući da često govori o drugim dvjema utjecajnim židovskim skupinama, o farizejima i saducejima. Nije li to zato što mlada kršćanska zajednica nije imala s njima značajnijih konfliktnih trenutaka? Isusu je zajedničko s esenima sve ono što mu je uostalom zajedničko i s farizejima i dobrim dijelom sa saducejima: zajedničke židovske vrijednosti, iznad svega Tora. Ono što ih, svaku skupinu posebno, čini specifičnima jest *halaha*, tj. interpretacija Tore i njezina primjena u praksi. Proučavatelji judaizma su ipak redovito u Isusa vidjeli najbolji dio onoga što je zastupala farizejska sljedba. Otkrićem kumranskih spisa i svega što se odnosi na esene, postalo je vidljivo da Isus ima s njima itakako dodirnih točaka.⁴⁴

U vezi sa samim pojmom Mesije, Kumran kao i Novi zavjet zna da Mesija treba biti »Davidov izdanak« (4Q252; usp. Iz 11,1). Tekst Iz 11,2 (»Na njemu će duh Jahvin počivat...«) kumranci primjenjuje na Mesiju (4Q285).

Kumranski tekstovi daju ipak često dojam o esenskom očekivanju dvojice mesija,⁴⁵ dviju mesijanskih osoba, »od Arona i Izraela« (1QS 9,11; CD 14,19; usp. CD 19,10). Ili su time samo istaknute dvije mesijanske osobine, svećenička i politička, budući da se u Damašćanskom dokumentu govori o Mesiji i u singularu (usp. CD 20,1)?! Učitelja pravde eseni nigdje ne poistovjećuju s mesijom.⁴⁶

Moguće je da je između Isusa i Kumrana veoma bliska koncepcija »koncentrične« obnove Izraela sa sržnim polazištem od »Dvanaestorice«. ⁴⁷ U kumranskom Pravilu zajednice stoji, naime, da u vijeću Zajednice treba biti 12 muškaraca koji su savršeni u svemu.... Oni su sveta kuća za Izraela (usp. 1QS 8,1–6). Te ljude treba krasiti savršena svetost, budući

43 Glede esena možda ipak Novi zavjet ne štiti sasvim o njima. Eseni su imali naime silno poznavanje Svetog pisma. S njima se nisu mogli usporediti farizeji, još manje saduceji. Trećinu svoga dana posvećivali su čitanju i studiju Svetog pisma, jednu trećinu molitvi i jednu trećinu manualnom radu (usp. 1QS 6,6–8). Bili su pismoznanska elita u tadašnjem židovstvu. Ne stoje li možda iza novozavjetnog naziva »pismoznanci« uz farizeje i eseni ili čak pretežno eseni? U novozavjetnom tekstu se, izgleda, distingvira između pismoznanca farizeja i jednostavno »pismoznanaca« (esena?). U Mk 2,16 izričito je riječ o pismoznancima koji su farizeji: »A slijedili su ga i *pismoznanci farizejske sljedbe* pa vidjevši da jede s grešnicima...«, dok u Mk 7,1 farizeji i pismoznanci pripadaju različitim skupinama: »Skupe se oko njega farizeji i neki od *pismoznanaca koji dođoše iz Jeruzalema*...«.

44 Već u 18. st. pokušao je J.G. Wachter u svom spisu *De primordiis Christianae religionis* povezati Isusa s esenstvom.

45 Usp. isto gore, u: *Dodatno pravilo* (1QSa).

46 Učitelja pravde je za njih svećenik (1QpHab 2,8) iz sadokitske linije kojeg je Bog podigao da vodi zajednicu u njezinim najdelikatnijim danima (CD 1,11), obdario ga posebnim razumijevanjem Svetog pisma (usp. 1QpHab 7,5). Samo se u dva spisa se o njemu govori: CD i komentar Knjige proroka Habakuka (1QpHab). Nazivaju ga *Učiteljem zajednice* (CD 20,1) ili samo *Učiteljem* (CD 20,28)...

47 Berger, K., *Qumran und Jesus...*, str. 68.

da su oni dragocjeni zaglavni kamen. Zadatak im je »otići u pustinju, tamo pripremiti Gospodnji put« (usp. 1QS 8,13).

Dvanaestorica oko Isusa predstavnici su obnovljenog Izraela. Trebaju biti »savršeni kao što je savršen Otac nebeski!« (Mt 5,48), oni će »...sjediti na dvanaest prijestolja i suditi dvanaest plemena Izraelovih« (Mt 19,28). Svakako valja imati na umu da je i u Kumranu i u Novom zavjetu simbolika oko broja 12⁴⁸ veoma važan izraz židovske tradicije, koja je duboko utemeljena u Bibliji.

Kada je riječ o dodirnim točkama između Isusa i esena posebno su zanimljive neke činjenice vezane za početak i završetak Isusova života. Tako anđeo Gabrijel u opisu djeteta koje će Marija iz Nazareta roditi kaže: »...On će biti velik na zemlji i zvat će se Sin Svevišnjega. Njemu će Gospodin Bog dati prijestolje Davida, oca njegova i kraljevat će... uvijek...« (Lk 1,32–33), a zatim: »Duh Sveti sići će na te i sila će te Svevišnjega osjeniti. Zato će to čedo i biti sveto, Sin Božji« (Lk 1,35). Na taj dio Lukina hagadskog teksta iznenađujuće podsjećaju dijelovi kumranskog teksta 4Q246: »...dići će se jedan drugi kralj i bit će velik na zemlji (...) *Sin Božji* kaže se za njega, i *Sinom Svevišnjega* bit će zvan (...) Njegovo kraljevstvo je vječno kraljevstvo...«. O značenju izraza »Sin Božji« u navedenom tekstu kao i o tome o kojoj se osobi uopće govori eksperti imaju zasad samo različite hipoteze.⁴⁹ Osobno mi djeluje ipak najuvjerljivija sugestija J.A. Fitzmyera da se i kumranski tekst odnosi na Mesiju iz Davidove loze koji će mirom okončati vremena koja su izmučena ratom. Nije li to midraško — pešerski izričaj koji vuče konce iz više biblijskih mjesta, kao i iz Iz 9,1–6? Pomni istraživač (usp. Lk 1,3) Luka primjenjuje već postojeći tekst na konkretnu osobu, na naviještenog Mesiju, Isusa.

Prema oba novozavjetna izvještaja o Isusovu djetinjstvu Isusa rađa *djevičica* (usp. Mt 1,18; Lk 1,34: »Kako će to biti... jer se ja ne sastajem s mužem«).⁵⁰ Djevičanstvo i celibat su, kako se do otkrića kumranskih spisa

48 Usp. npr. »Gradske su zidine imale dvanaest temelja, a na njima dvanaest imena dvanaestorice apostola Jaganjčevih« (Otk 21,14).

49 O značenju izraza »Sin Božji« u navedenom tekstu kao i o samoj osobi koja će imati takav naslov donosim nekoliko mišljenja. J. Milik: na način vizije aludira se na dio seleukovičke povijesti kada se Aleksandar Balas (150–145. pr. Kr.) ženi Ptolomejkom Kleopatrom i postaje »Theopator«...; D. Flusser: Tekst ima apokaliptičko značenje. Narod Božji će jedini uspostaviti vrijeme mira. F.G. Martínez: Eshatološka anđeoska figura kao što su Melkisedek, Mihael... o kojima se govori drugdje u kumranskim spisima. Više o tome u Fabry, H.-F., »Neue Texte aus Qumran«, *Bibel und Kirche*, 48 (1993) 26–27. Fabry u istom članku donosi i njemački prijevod teksta o »Sinu Božjemu« str. 24–27.

50 Prijevod Lj. Rupčića. Rado pogledam u novozavjetni prijevod našeg poznatog bibličara, koji me veže za moje prve dublje susrete s Novim zavjetom. Želio bih istaknuti također da je moja prvotna namjera bila prirediti ovaj članak za zbornik na kojemu je radio dr. Ivan Dugandžić u čast dr. fra Ljudevita Rupčića. Budući da mi taj plan tada nije uspio, jer nisam imao pristupa potrebnim izvorima za ovu temu, želim sada istak-

općenito mislilo, nešto što je strano židovstvu, što je protiv Tore, u kojoj stoji Božja zapovijed muškarcu i ženi: »Plodite se i množite i napunite zemlju...« (Post 1,28). Kako onda Novi zavjet bez nekih posebnih objašnjava predstavlja Židovku Mariju kao djevicu, sam Isus se također nije ženio, čini se da su bili »celibatari« i neki njegovi prijatelji kao Lazar, Marta, njihova sestra Marija... B. Pixner je ponudio zanimljivo objašnjenje. Židovstvo 1. st. pr. Kr. sve do rušenja Hrama, obilježeno je pluralizmom koji se odražava u različitim religijskim strujama ili sljedbama i zato različite *halaha*. Barem prema jednoj *halahi*, esenskoj, postojao je u židovstvu ideal življanja u celibatu. Neka vrsta monaškog samostana bilo je i u Kumranu, vrlo vjerojatno i na jugozapadnoj jeruzalemskoj uzvišici, tj. u dijelu grada koji se danas naziva Sion, a možda i drugdje gdje su eseni živjeli u zajedništvu na samostanski i monaški način. O tome svjedoče i stari pisci Josip Flavije⁵¹ (*De bell.* i. 2.8.2 § 120), Filon (*Hypothetica* 11.14 § 380) i Plinije Stariji (*Nat. Hist.* 5.17.4). A što se samog Kumrana tiče, njegov Hramski svitak (11QMiqd 53,16 – 54,3) donosi na naglašen način, kako Jahve govori u »ja–obliku«, tekst o zavjetu djevičanstva koji je zapravo odraz biblijskog teksta iz Br 30,4–9: »Ako koja žena učini Jahvi zavjet...dok je još mlada, u očevu domu, a otac joj sazna za zavjet i obećanje kojim se obvezala pa joj ništa ne rekne, tada su valjani svi njezini zavjeti...Ako se uda dok je pod svojim zavjetima ili pod obećanjem..., pa njezin muž sazna i pošto je saznao ništa joj ne rekne, tada vrijede njezini zavjeti...«. U takvom misaono–religijskom židovsko kontekstu lakše je razumjeti i čuđenje djevice Marije da bi mogla postati majkom budući da se ne sastaje s mužem (usp. Lk 1,34).

Ta bi činjenica bila tim uvjerljivija, ako bi bila točna hipoteza B. Pixnera, koju ovdje i donosim samo kao hipotezu, da je Marija pripadala *nocrejima*, židovskoj skupini koja je srodna esenima. Ti su Židovi, u uvjerenju da potječu od Davida i u iščekivanju Mesije iz svoje loze, nosili i u svom nazivu oznaku davidovskog podrijetla prema Iz 11,1: »Isklijat će mladica iz panja Jišajeva, *izdanak (necer)* će izbit iz njegova korijena.« Iz istog izvora dobilo bi ime i samo mjesto Nazaret. Pixner se poziva i na tradiciju koju je zabilježio ranokršćanski pisac Julius Africanus (oko 250) kako su davidovci, Davidovi potomci,⁵² koji su živjeli u iščekivanju da iz njih iznikne Pomazanik, davali imena i svojim naseobinama rabeći mesijanske nazi-

nuti zahvalnost dragom ocu Ljudevitu za mnogo toga što sam i ja primio preko njegove riječi, izgovorene i napisane, u vezi s Božjom Riječi. Neka mu ta Riječ bude još dugo izvor i evandeoske radosti i stvaralaštva.

51 Uz celibatarce esene J. Flavije poznaje i one koji se žene (*De bell.* i. 2.8.13 § 160).

52 Dio se davidovskih potomaka vratio iz Babilona 457. pr. Kr., Ezr 8,1–2: »Evo glavara obitelji s rodoslovljem, koji su sa mnom pošli iz Babilona... od Davidovih sinova: Hatuš...«. Kasnije, u 2. st. pr. Kr., potaknuti činjenicom da je uspostavljena nezavisna židovska država, vraćaju se mnoge u Babionu preostale židovske skupine, među njima i davidovski potomci, *nocreji*.

ve: *Nazaret* («Izdanak»),⁵³ *kohab* («Zvijezda», sjevernije od Nazareta i u pokrajini Bašan) prema Br 24,17: »...od Jakova *zvijezda* (*kohab*) izlazi, od Izraela žezlo se diže...«.⁵⁴ Djevičini su Nazarećani imali i svoju sinagogu premda je Nazaret bio malo mjesto i nedaleko je bila druga sinagoga. Nije li to stoga što su kao *nocreji*, bliski esenima,⁵⁵ imali drukčiju *halahu* od svojih susjeda?⁵⁶ »Mnogi« (Mk 6,2) koji su slušali Isusa u nazaretskoj sinagogi, ne označavaju mnoštvo, nego su to »mnogi« (πολλοί; *rabbim*), kako su se nazivali i članovi esenske kumranske zajednice (1QS 6,1ss). Sam Isus bi se zvao *Nazarećaninom* prvenstveno stoga što pripada davidovskom potomstvu, odnosno *nocrejima*. One koji Isusa smatraju Pomazanim, kršćane, Židovi još i danas zovu *nocrim*, a Arapi *nassara*.⁵⁷

Pixnerovu tezu o *nocrejstvu* valjat će još proučavati da bi eventualno dobila na uvjerljivosti. Činjenica, naprotiv, da su Isusovi posljednji dani vezani za esensko okružje daleko je uvjerljivija. Isus se, naime, u proslavi svoje posljednje Pashe kalendarski ravnao prema esenskom kalendaru,⁵⁸ o čemu je 1957. pisala A. Jaubert,⁵⁹ a poslije je njezina teza dobila potporu uglednih egzegeta kao što su E. Ruckstuhl i R. Schnackenburg.

U novozavjetnim izvještajima o Isusovoj posljednjoj večeri dolaze do izražaja dvije kalendarske tradicije koje su bile na snazi u tadašnjem židovstvu. Prema mjesečevu kalendaru ravnali su se farizeji i saduceji i taj je bio normativni kalendar za hramske službe. Eseni i njima srodne skupi-

53 Grčki oblik imena za Nazaret u Novom Zavjetu ne nudi jasnoću ima li njegovo izvorno ime slovo *zain* ili *cadeh*. Ipak, 1962. pronaden je u Cezareji dio mramorne ploče iz 3. st. posl. Kr. s dijelom popisa doseljenih svećeničkih obitelji u Galileju. Ime Nazareta je pisano jasnim *cadeh*. Inače bi u pitanju za objašnjenje podrijetla imena Nazaret bila riječ: *nazir*. Usp. Suci 13,5: »I neka mu britva ne prijede po glavi, jer će od majčine utrobe dijete biti Bogu posvećeno - bit će *nazirej* Božji...«. Zanimljivo je da se starozavjetni citat u Mt 2,23 »...da se ispuni što je rečeno po prorocima: *Zvat će se Nazarećanin*« nigdje ne nalazi u takvom obliku u Starom zavjetu, što je zamijećeno u bilješci za taj redak u prijevodu »Einheitsübersetzung« koja dodaje da je tu »eine Anspielung auf Jes 11,1 wo vom 'Sproß' (hebräisch: nezer) die Rede ist.«

54 B. Pixner, *Wege des Messias...*, str. 23.

55 U kumranskim himnima, koji se pripisuju njihovu esenskom osnivaču, esenske skupine se više puta nazivaju »*izdanak* Božjeg nasada« (1QH 6,15; 8,6.13).

56 Pixner, B., *Wege des Messias...*, str. 336.

57 *Isto*, str. 164.

58 Do kalendarske dvojnosti u židovstvu dolazi u vrijeme najžešće helenizacije, za Velikog svećenika Menelaja, koji 167. pr. Kr. umjesto svećeničkog sunčevog kalendara uvodi pogansko-babilonski mjesečev kalendar čemu su se mnogi Židovi protivili. Za esene samo onaj tko se drži svećeničkog kalendarskog i obrednog reda ima udijela u životu. Tko bi se držao nekog drukčijeg kalendara isključen je iz Izraela (usp. CD 3, 12–17). Koliko je poznato sunčev se kalendar rabi u Egiptu od 2772. pr. Kr. i Židovi su ga primili od Egipćana. Mjesečev kalendar, podrijetlom iz Babilona, ravna se prema mjesečevim fazama (od punog do punog mjeseca, ili od jednog do drugog mladaka)... Rivalstvo kalendara postoji i danas, npr. u kršćanstvu: Božić slave katolici 25. prosinca; mnogi pravoslavci 7. siječnja...

59 Jaubert, A., *La date de la Cène*, Paris 1957.

ne ravnali su se naprotiv prema starom svećeničkom sunčevom kalendaru. Nekoliko, na esenski način obojenih, detalja odražavaju sinoptički izvještaji o pripremi za Isusovu posljednju pashalnu večeru. Sva tri sinoptika naime (Mt 26,17–19; Mk 14,12–16; Lk 22,7–13) ističu traženje mjesta za posljednju večeru. Zaustavimo se trenutak na kronološki najstarijem izvještaju, Mk 14,13–15: »On pošalje dvojicu učenika i rekne im: Idite u grad i namjerit ćete se na čovjeka koji nosi krčag vode. Pođite za njim pa gdje on uđe, recite domaćinu: Učitelj pita: Gdje mi je svratište u kojem bih blagovao pashu sa svojim učenicima? I on će vam pokazati na katu veliko blagovalište, prostrto i spremljeno. Ondje nam pripravite.« U svezi s tim izvještajem B. Pixner⁶⁰ konstatira kako je na Orijentu nošenje vode striktno ženski posao. Tu je muškarac. Zašto? U »klauzuru« esenskih celibataraca (tu na Sionu) nije bilo pristupa ženama. O kakvom je svratištu (κατάλυμα) riječ?⁶¹ To bi bila esenska kuća za goste. O esenskoj gostoljubivosti piše npr. Josip Flavije (*Bell.* 2, 124s). Tko bi mogao biti domaćin svratišta? To je esenski *m^ebakker* ili što je također moguće riječ je o »monahu« koji je zadužen za goste (usp. *Bell.* 2,125). Prema izvještaju je očito da je sve bilo unaprijed dogovoreno između Isusa i »domaćina« što je znak da je Isus kontaktirao s esenima ili je čak s njima bio prijateljski povezan.⁶²

Nije na odmet u vezi s kalendarskim terminom Isusove posljednje večere dodati nekoliko činjenica iz rane kršćanske tradicije. Prema sirskom spisu *Didaskalia* (*Didask.* 5,12–18), a također prema Epifanu i Salamisu, Isusova je posljednja pashalna večera bila utorkom navečer. Taj je podatak značajan budući da je u esenskom svećeničkom kalendaru 15. nisan uvijek padao srijedom, a pashalna večera se prema tome slavila u noći s utorka na srijedu. U skladu s time je i pisanje po postanku veoma ranog kršćanskog spisa *Didache* (*Did.* 8,1) da su judeokršćanske zajednice postile srijedom i petkom u spomen na Gospodinovo izručenje i raspeće.

Prva kršćanska zajednica

Sve do pred kraj prvog stoljeća judeokršćani su činili maleni dio pluralističkog⁶³ židovstva. Bili su *put* (usp. Dj 18,25; 19,9; 24,14) ili jedna od sljedbi (usp. Dj 24,5) sa svojim posebnostima i sve do nestanka Hrama

60 Pixner, B., *Wege des Messias...*, str. 219–221.

61 Naziv κατάλυμα (svratište) pojavljuje se tri puta u Novom zavjetu: Mk 14,14; paralela u Lk (22,11) i Lk 2,7 (za Mariju nije bilo mjesta u ...).

62 B. Pixner, *Wege des Messias...*, str. 211, smatra da je čak razumljivo da je Isus, kada mu je prijetila opasnost od »glavara svećeničkih i farizeja« (Iv 11,57), tražio i našao zaštitu u esena.

63 J. Flavije donosi brojčane podatke o raznim židovskim religijskim strujama u palestinskom židovstvu. Polovicom prvog stoljeća postojale su 4 skupine: farizeji — 6000 članova, eseni — 4000 članova, dok je saduceja i zelota bilo nekoliko stotina.

hrlili su u njega »svaki dan jednodušno i postojano« (Dj 2,46). Krajem stoljeća međutim predstavnici farizejsko–rabinskog židovstva odlučuju u Jamniji da se u 18 »molitava vjernih« doda još jedna protiv »odvojenih, otpalih«, tzv. »*birkat ha-minim*« čime su oni koji su »otпали«, tj. kršćani, *minim*, udaljeni iz sinagoge. U sljedećim tisućljećima jedino će i opstati te dvije sljedbe s time da će se kršćanstvo inkulturirati u razne narode.⁶⁴

Počeci kršćanstva, koje će postati *Weltreligion*,⁶⁵ religijom cijelog svijeta, u čemu se veoma razlikuje od esenstva, ipak su od svih oblika židovstva najviše vezani uz esenstvo. Dvorana Isusove posljednje večere, prva kršćanska duhovska Pedesetnica,⁶⁶ prva boravišta mlade kršćanske zajednice bila su u jeruzalemskoj esenskoj četvrti, na jeruzalemskoj uzvišici koju su možda već eseni prozvali Sion. Između »tri tisuće duša« (Dj 2,41) koje su se na prve Duhove u esenskom okružju pridružile kršćanima bio je bez sumnje velik (pretežan?⁶⁷) broj esena. Ova činjenica postaje još uvjerljivija tvrdnjom pisca Djela da je »riječ Božja rasla, uvelike se množio broj učenika u Jeruzalemu i veliko je mnoštvo svećenika prihvaćalo vjeru« (Dj 6,7). U socijalnoj organizaciju kršćani su se organizirali po uzoru na esene. Tako je Jakov, »brat Gospodinov« (Gal 1,19),⁶⁸ iz davidovskog potomstva, nocrej, bio prvi judeokršćanski *m^ebakker*,⁶⁹ tj. nadglednik, nadstojnik, ἐπισκοπος, prvi kršćanski biskup u Jeruzalemu. U zajedništvu dobara (Dj 2,45; 4,32), a posebno u obredima krštenja i eventualno euharistije postoje također neke srodnosti s esenskim gestama. Uz sličnosti velike su također i posebnosti. Dok su u esenstvu obredi pranja vodom bili učestali, kršćansko krštenje postaje jedno jedino u životu osobe, gesta je za oprostjenje grijeha, kao u Ivana Krstitelja i događaj osobnog primanja dara Duha Svetoga. Gesta vodom, koja je u esenstvu bila učestala, u kršćanstvu se događa za osobu samo jedanput. Metafora je postala jedinstvenim obredom.⁷⁰ Kršćansko lomljenje kruha je u svojoj

64 S vremenom je kršćanstvo sve više cvjetalo kao etnokršćanstvo. Judeokršćanstvo je nažalost iščezlo ili ugušeno. Pokušaji u posljednjim desetljećima da ga se ponovno uspostavi, ne djeluju naročito uspješno.

65 Betz, O., »Kontakte zwischen Christen und Essenern«, u *Christen und Christlichkeit in Qumran?*, str. 175.

66 Pixner (*Wege des Messias...*, str. 330.) nastoji protumačiti činjenicu nazočnosti mnoštva na prve Duhove obvezom esenske zajednice da se jednom godišnje okupi na Blagdan tjedana, tj. Pedesetnicu, zbog obnove Saveza. Vidi sličnosti između 1QS 3,7–10 s elementima prvokršćanske Pedesetnice: »Spasite se od naraštaja *ovog opakog*« (Dj 2,40); pouka za novi način življenja zajedništva (Dj 2,40s); izlivanje Duha (Dj 2,38).

67 Usp. R. Riesner, »Essener und Urkirche in Jerusalem«, u *Christen und Christlichkeit in Qumran?*, str. 152.

68 Izvjesni pluralizam je postojao već u prvoj kršćanskoj zajednici koji se ogledao u različitim skupinama: krug oko Dvanaestorice; krug oko Gospodinove braće (Dj 1,13); helenisti (Dj 6,1); skupina na Sionu koja potječe iz esenskog pokreta. Usp. Pixner, B., *Wege des Messias...*, str. 327.

69 Usp. o esenskom »nadgledniku«, *m^ebakker*: 1QS 6,12ss; CD 9,18ss.

70 Usp. Berger, K., *Qumran und Jesus...*, str. 76.

biti vezano za kristovski spasenjski događaj. Nije nemoguće da su se prve kršćanske monaške zajednice »ugledale« na slične esenske. Kumranci nazivaju sami sebe i »zajednicom siromaha« (*hadat ha-ebjonim*: 4QpIs^a 1–2 II 9...). Patristički pisci Justin Mučenik, Irenej, Tertulijan, Origen, Hipolit, Euzebijije i drugi govore o židovskim kršćanima *ebjonitima*. O. Culmann je 1954. pokušao prepoznati u kršćanskim ebjonitima bivše kumrance... U zamjećivanju paralela između kršćana i esena, koji su kumranskim otkrićem postali najdokumentarnijom židovskom sljedbom⁷¹ — koje postoje u raznim detaljima života, gesta, rječnika, literarnih i teoloških oblika jedne i druge zajednice — makar se tražitelj ograničio selektivno na uzorke, što je naš slučaj, može se upasti u pravu »paralelomaniju«. ⁷² Temeljna razlika kršćanskog »puta« (Dj 9,2; 18,25–26; 19,9.23; 22,4; 24,14.22) od esena i svake druge židovske sljedbe ostaje međutim velika. Kršćanska posebnost je sadržana u jedinstvenom kristovskom događaju, u Kristovoj mucij (i uskrnuću) kao spasenjskom Božjem djelu za cijelo čovječanstvo, za čitav univerzum. Križ je naime »Židovima sablazan« (1Kor 1,23) budući da u samoj Tori stoji da je »obješeni *prokletstvo* Božje« (Pnz 21,23). Kršćanska je kristologija toliko kršćane specificirala s obzirom na druge oblike židovstva u prvom stoljeću da su dvije preživjele (židovske) zajednice, nakon rušenja Hrama, i nakon jamnijskog farizejsko-rabinskog »koncila« morale nastaviti egzistirati svaka zasebno.

Riječ na kraju, umjesto zaključka

Najmanje što bi pojava kumranskih spisa trebala izazvati, kako u židovstvu tako i u kršćanstvu, jest bojazan tih zajednica koje su se navodno zbog sadržaja otkrivenih svitaka kraj Mrtvog mora osjetile nesigurne u vlastite temelje kako je pokušao senzacionalistički tisak⁷³ protumačiti

71 Usp. Vuk, T., članak »Kumran« u još neobjelodanjenom *Religijskom leksikonu zagrebačkog Leksikografskog zavoda*.

72 Fitzmyer, J.A., *Responses...*, str. 111.

73 Baigent, M. & Leigh, R. (*Verschlußsache Jesus. Die Qumranrollen und die Wahrheit über das frühe Christentum*, München 1991.) pišu o nekakvim samo njima poznatim »vatikanskim nalozima«, »ataku na znanost«, o današnjoj inkviziciji itd. U toj knjizi je »Katholiken-Hetze« spojena »sa svim mogućim vrstama krivotvorenih informacija« (Fitzmyer, A.J., »Die jüngste Form der Katholiken - Hetze. Ein Nachruf auf die 'Verschlußsache Jesus'«, *Bibel und Kirche*, 48 (1993) 21). R. Eisenman (usp. npr. »James the Just in the Habakuk Peshet«, Leiden 1985) »dešifrirat« će u Jakovu, »bratu Gospodinovu« (Gal 1,19), »Učitelja pravde«, a u Pavlu »Čovjeka laži« (1QpHab 2,2). Maštovita B. Thiering (usp. npr. *Jesus the Man*, London 1993; Ili: *Jesus and the Riddle of the Dead Sea Scrolls: Unlocking the Secrets of His Life Story*, San Francisco 1994.) »otkrila« je između ostalog da je Isus, preživjevši raspeće, dugo živio, oženio se Marijom Magdalenom, s kojom je dobio kćerku, pa dva sina, da bi se onda s njom rastavio i kasnije oženio prodavačicom grimiza Lidijom iz Tijatire, itd. Mašta, koja je zagrijava na tajnovitosti neobjavljenih listića od svitaka zbog njihove nedostupnosti mnogima,

kašnjenje potpunog objavljivanja svih kumranskih spisa. Kumransko je otkriće ustvari kulturni događaj od nemjerljiva značenja, a ono je pogotovu dragocjeno Židovima⁷⁴ kojima ti spisi u najdoslovnijem smislu pripadaju. Kršćanima se pak s kumranskim svicima izravno otvorio kulturno–religijski prozor u dotad skriveni dio pejzaža svijeta iz kojeg je izniknuo Novi zavjet i u kojem se rodila i rasla mlada Crkva. U egzegezi Novoga zavjeta uzima se sada više u obzir semitska pozadina za tu temeljnu kršćansku knjigu čija se helenistička potka možda prenaglašavala. Činjenicom da su prostor i vrijeme u koje se utjelovila Riječ postali opipljivo bliski, još su očitije iznijeli posebnost i jedinstvenost kristovskog događaja, koji je dobio svoj tekstovni izražaj u Novom zavjetu kao cjelini sačuvavši raznovrsne oznake — naravno, i esenske — dinamičnog ambijenta u kojem je taj tekst nastajao. Svoj življeni izražaj dobiva osobni kristovski događaj u načinu življenja nove, u svjetskim širinama otvorene, okristovljene zajednice, čiji se članovi upravo zato mogu zvati kristovskim imenom *χριστιανοί*, tj. kršćani (Dj 11,26).

stavljena je u službu raznih tendencija i(li) želja da se postigne pošto–poto velika naklada vlastite knjige, a time i osobna popularnost.

74 O značenju kumranskih svitaka za židovstvo vidi npr. Maier, J., »Die Bedeutung der Qumranfunde für das Verständnis des Judentums«, *Bibel und Kirche*, 48 (1993) 2–9.

Literatura

1. Allegro, J.M., *The Treasure of the Copper Scroll*, London 1960.
2. Bagarić, I., *Kumranski rukopisi i Novi zavjet*, Tomislavgrad ²1996.
3. Baigent, M. & Leigh, R., *Verschlußsache Jesus. Die Qumranrollen und die Wahrheit über das frühe Christentum*, München 1991.
4. Berger, K., *Qumran und Jesus. Wahrheit unter Verschuß?*, Stuttgart 1994.
5. Brandmüller, W. (Hg.), *Qumran und die Evangelien. Geschichte oder Geschichten*, Aachen 1994.
6. Broshi, M. et al., *Discoveries in the Judean Desert*, Oxford, sv. XIV iz 1995.
7. Buchanan, G.W., *To the Hebrews*, Anchor Bible 36, Garden City 1972.
8. Burrows, M. (ed. with Trever, J.C. and Brownlee, W.H.), *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*, Vol. II – Fascicule 2: Plates and Transcription of the *Manual of Discipline*, New Haven 1951.
9. Charlesworth, H.J. (ed.), *John and Qumran*, London 1972.
10. Delcor, M., »Doctrines des esséniens«, u: *DBSupl*, vol. IX., stupac 967.
11. Fabry, H.-F., »Neue Texte aus Qumran«, *Bibel und Kirche*, 48 (1993) 26–27.
12. Fitzmyer, A.J., »Die jüngste Form der Katholiken – Hetze. Ein Nachruf auf die 'Verschlußsache Jesus'«, *Bibel und Kirche* 48 (1993) 21.
13. Fitzmyer, J.A., *Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls*, New York 1992.
14. Fitzmyer, J.A., »The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence«, *ThSt* 37 (1976) 197–226.
15. Flicht, J., »An Analysis of the Treatise on the two Spirits in DSD«, u: *Scripta Hierosolymitana*, Vol. IV, Jerusalem 1958.
16. Grupa autora, *La Bible. Écrit intertestamentaires*, Paris 1987.
17. Jaubert, A., *La date de la Cène*, Paris 1957.
18. Lohse, E., *Die Texte aus Qumran. Hebräisch und Deutsch. Mit masoretischer Punctuation, Übersetzung, Einführung und Anmerkungen...*, München 1964.
19. Maier, J., »Die Bedeutung der Qumranfunde für das Verständnis des Judentums«, *Bibel und Kirche*, 48 (1993) 2–9.
20. Maier, J., *Die Qumran-Essener. Die Texte vom Toten Meer*, München – Basel, Band I. & II. 1995., Band III. 1996.
21. Maier, J. & Schubert, K., *Die Qumran-Essener. Texte der Schriftrollen und Lebensbild der Gemeinde*, München – Basel ³1992.
22. Mayer, B (Hg.), *Christen und Christlichkeit in Qumran?*, Regensburg 1992.
23. Martínez, F.G., *The Dead Sea Scrolls Translated. The Qumran Texts in English*, Leiden – New York – Cologne 1994.
24. Murphy, J. – O'Connor (ed.), *Paul and Qumran. Studies in New Testament Exegesis*, London – Dublin – Melbourne 1968.
25. O'Callagan, J., »Papiros neotestamentarios en la cueva 7 de Qumran?«, *Bib* 53 (1972) 91–100.
26. Pixner, B., *Wege des Messias und Stätten der Urkirche. Jesus und das Judenchristentum im Licht neuer archäologischer Erkenntnisse*, Hg. von Riesner, R., Gießen ²1994.
27. Schnackenburg, H., *Matthäusevangelium 11,1–16,20*, Würzburg 1985.
28. Stegemann, H., »Die Bedeutung der Qumranfunde für das Verständnis Jesu und des frühen Christentums«, *Bibel und Kirche*, 48 (1993) 10–19.

29. Stegemannu, H., *Die Essener, Qumran, Johannes der Täufer und Jesus. Ein Sachbuch*, Freiburg — Basel — Wien, ⁴1994.
30. Stegemannu, H., »Religionsgeschichtliche Erwägungen zu den Gottesbezeichnungen in den Qumrantexten«, *BETL* 46 (1978) 195–217.
31. Thiede, C.P., *Die älteste Evangelium-Handschrift? Das Markus-Fragment von Qumran und die Anfänge der schriftlichen Überlieferung des Neuen Testaments*, Wuppertal 1990.
32. Thiede, C.P. & D'Ancona, M., *Der Jesus — Papyrus. Entdeckung einer Evangelien-Handschriften aus der Zeit der Augenzeugen*, München 1996.
33. Thiering, B., *Jesus and the Riddle of the Dead Sea Scrolls: Unlocking the Secrets of His Life Story*, San Francisco ²1994.
34. Thiering, B., *Jesus the Man*, London 1993.
35. Tomić, C., »Kumranska zajednica i kršćanstvo« *BS* 43 (1973) 398–431.
36. Vaux, de R., *Archeology and the Dead Sea Scrolls*, London 1973.
37. Vermes, G., *The Dead Sea Scrolls in English*, London ⁴1995.
38. Vidović, P., »Dostojanstvo siromaha. Siromasi u Bibliji«, *OŽ* 50 (1995) 135–151.
39. Weber, E., *Kršćanstvo prije Krista*, Zagreb 1972. (recenzija djela, Škrinjar, A., *OŽ* 28 (1973) 88–103).
40. Weber, E., *Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvoga mora*, Beograd 1982.
41. Yadin, Y., »The Dead Sea Scrolls and the Epistole to the Hebrews«, u: *Scripta Hierosolymitana*, Vol. IV., Jerusalem ²1965.

QUMRAN IN THE NEW TESTAMENT

Pero VIDOVIĆ

Summary

It is questionable whether any New Testament texts can be found among the manuscripts, that were discovered 50 years ago in eleven caves near the ancient site of the once Jewish religious sect called Essenes, near Qumran on the Dead Sea shore. Even with the possibility of no New Testament texts being found amongst the scrolls, no serious New Testament scholar can disregard the finds at Qumran. Not only do these finds of ancient texts throw new light upon Judaism, (from which emerged the New Testament and Christianity), but they also penetrate the New Testament itself.